

مجلات علمی:

مجرای ارتباط دانشمندان

نویسنده: محمد اسماعیل ریاحی

مقدمه:

اهمیت و نقش روز افزون علم و فن در مبادلات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی در جهان امروز، آنقدر محوری و اساسی است که انکار یا که اهمیت انگاشتن آن از سوی افراد یا سازمانهای اجتماعی می تواند بیانگر بی خبری یا بی خردی آنها باشد. آثار، عوارض و کارکردهای علم فن و چنان عینی و حیاتی است که آن را به ملاکی جهت تفکیک و تمایز ملل جهان به دو گروه توسعه یافته و درحال توسعه تبدیل نموده است. به عبارت دیگر، به

□ در مقاله ای که پیش رو دارید، نویسنده مجلات علمی را از حیث پیرامون مطالعه میکند و نقش آن را در ایجاد ارتباط اجتماعی به ویژه در جامعه علمی، جایگاه آن در شیوه های ارتباطی، ارتباط آن با رشد علم و تکنولوژی و سرانجام نحوه شکل گیری پدیده مجلات علمی را مورد بررسی قرار می دهد.

کارگیری معیارهای اقتصادی، سیاسی، و نظامی به منظور گروه بندی کشورهای جهان امروز، دیگر کارآیی کافی ندارد و انجام این مهم تنها با استفاده از معیار «علم و فن» عملی است. براین اساس، میزان دسترسی کشورها به علم و فن، و به کارگیری آن در حل مسایل و مشکلات ملی و بین المللی می تواند بیانگر وابستگی کشورها به یکی از دو قطب ملل توسعه یافته در حال توسعه باشد. در واقع تاثیر علم و فن نوین بر جامعه جهانی چنان اساسی است که کل جوامع بشری را در آستانه دگرگونیهای عمیق و بنیادی در زمینه های گوناگون حیات اجتماعی قرار داده است و در پی بنیانگذاری الگوها و ساختار نوینی در عرصه زندگی جمعی بشر امروزی است از اینرو شناخت دقیق وجوه مختلف علم فن می تواند کمک موثری در جهت به کارگیری صحیح آن برای رفع حوایج انسانی به شمار آید. جامعه شناسی علم، یکی از رشته های علمی است که می تواند ما را در رسیدن به این منظور کمک کند.

با بررسی نظریه های موجود در جامعه شناسی علم می توان چنین گفت که علم به عنوان نهادی اجتماعی (زیر مجموعه ای از نظام نهاد آموزش) در ارتباط متقابل و تنگاتنگ با سایر نهادها، سازمانها و موسسات اجتماعی است، به گونه ای که از آنها تاثیر پذیرفته و بر آنان تاثیر می گذارد. به عبارت واضحتر، اگر چه برای توسعه و رشد علم و فن لازم است تا سایر نهادهای اجتماعی بیرون از علم زمینه ها و شرایط مساعدی را فراهم کنند (رویکرد برونگرا)، اما این شرط کافی نیست؛ باید اجزای عناصر درون فضای اجتماعی علم (جامعه علمی) با همدیگر و نیز با بخشهای بیرونی هماهنگی و همخوانی لازم و کافی را داشته باشند. (رویکرد درونگرا) از میان شرایط زمینه های بیرونی توسعه علمی می توان به نظامهای اقتصادی و سیاسی، ارزشهای مذهبی، قشر بندی اجتماعی، تمایز فرهنگی، روابط بین المللی و غیره اشاره کرد، همچنین تجهیزات و تاسیسات علمی، مدیریت علمی، روابط متقابل دانشمندان، طرق ارتباط علمی، الگوهای

ارتباطی در علم و نظایر اینها را می توان جزو شرایط و زمینه های درونی قلمداد کرد.

در این مقاله بدون انکار اهمیت عوامل نهادی و بیرونی، به عوامل درونی می پردازیم و از میان شرایط و زمینه های موجود در این قلمرو، به بررسی مجراهای ارتباط علمی و مشخصا مجلات علمی خواهیم پرداخت. از این رو لازم است قبل از تمرکز بر مبحث اصلی، یعنی مجلات علمی، به کاوشی مختصر در باب فرایند ارتباط اجتماعی و ارتباط علمی دست زنیم و آنگاه با معرفی انواع مجراهای ارتباط علمی، نقش و کارکرد مجلات علمی را به طور مشخص در فرایند ارتباط علمی به عنوان یکی از مجاری ارتباطی به بحث بگذاریم.

1. ارتباط اجتماعی

ارتباط از نظر لغت واژه ای عربی است در باب افتعال که در فارسی به دو صورت مصدر و اسم مصدر به کار می رود؛ در مفهوم مصدری، ارتباط یعنی پیوند دادن و ربط دادن و در مفهوم اسم مصدری آن، بستگی، پیوند، پیوستگی، و

رابطه از آن مستنفاذ میگردد (ش 5، ص 19)¹

ارتباط مهمترین بخش زندگی تمامی افراد بشر را شکل می دهد؛ به گونه ای که انسان بدون ارتباط با دیگران، یا اصلا وجود ندارد یا اگر هم وجود داشته باشد، تنهایی توان او را جنبه زیستی و فیزیولوژیک در شمار انسانها قرار داد و نه از جنبه فرهنگی و اجتماعی. در واقع ارتباط سنگ بنای جامعه انسانی است و بدون وجود آن، تشکیل و تطور فرهنگ - به عنوان حد فاصل زندگی انسانها و سایر موجودات زنده - امکان پذیر نبوده و نخواهد بود. متخصصین ارتباطات اجتماعی، فرایند ارتباط را چنین تعریف کرده اند: «ارتباط عبارت است از فن انتقال اطلاعات، افکار، و رفتارهای انسانی از یک شخص به شخص دیگر» (ش 4- ص 5) بدیهی است که تمام انسانها به منظور انتقال افکار، احساسات، افکار و عقاید و عواطف خویش به دیگران از نمادها و سمبلهای گوناگونی که در فرهنگ هر جامعه به وجود آمده است سود می جویند، این نماده ضمن آنکه به تسهیل فرایند ارتباط کمک می کنند،

نشانی از فرهنگ خاص هر جامعه دارند. اگر چه تکنولوژی نیز ارتباطات، استفاده از زبان شفاهی، زبان کتبی، و زبان ایماء و اشاره (غیر کلامی) را تسهیل کرده و دامنه و وسعت فراگیری آنها را افزایش داده است، اما در سطحی بسیار ساده و ابتدایی نظیر استفاده از دود و آتش جهت اعلام خطر، به کارگیری لبخند جهت اظهار شادمانی و رضایت، با یک سلام و احوالپرسی ساده جهت بیان دوستی و صمیمیت نیز شاهد جاری بودن فرایند ارتباط اجتماعی هستیم. به عبارتی دقیقتر «ارتباط اجتماعی را می توان جریانی دانست که طی آن دو نفر یا بیشتر به تبادل افکار، نظرات، احساسات و عقاید خود می پردازند و از طریق بکار بردن پیامهای که معنای برای کلیه آنها یکسان است به انجام این امر مبادرت می ورزند» (ش 4، ص 5)

بنابراین می توان گفت که ارتباط اجتماعی پایه و اساس شکل گیری و تداوم جامعه انسانی است،⁽²⁾ تا جایی که بدون برقراری ارتباط با دیگران، امکان زندگی کردن برای انسانها میسر نخواهد بود. فقدان ارتباط اجتماعی آثار عمده ای

بر جای می گذارد که مهمترین آنها فقدان زبان، سکون نسبی زمان، و عدم امکان انتقال معارف و تجربیات بشری است. همچنین کمبود روابط متقابل و ارتباط اجتماعی می تواند سبب بروز و ظهور انواع آسیبهای اجتماعی و روان می گردد.

ارتباط اجتماعی - که ناظر به انتقال معنای یا پیامهایی در بین یک جمع (دونفر و بیشتر) است - را می توان با استفاده از ملاک های گوناگونی نظیر وسیله ارتباطی، محدوده ارتباطی، موضوع ارتباط، و نظایر اینها تقسیم بندی کرد، فی المثل از لحاظ محدوده ارتباطی می توان ستوه ارتباطات فردی، گروهی، جمعی، ملی، و بین المللی را در نظر گرفت. به همین نحوه ارتباط اجتماعی را می توان از لحاظ موضوع ارتباط به انواع گوناگونی نظیر ارتباط سیاسی، ارتباط اقتصادی، ارتباط مذهبی، ارتباط فرهنگی، ارتباط علمی و غیره تفکیک نمود که در هر کدام از این موارد، مسائل و موضوعات سیاسی، اقتصادی، مذهبی، فرهنگی، و علمی، محل و موضوع ارتباط را تشکیل می دهند.

از اینجا دایره بحث را محدود تر کرده و بررسی ارتباط علمی به عنوان یکی از انواع ارتباط اجتماعی می پردازیم:

2. ارتباط علمی

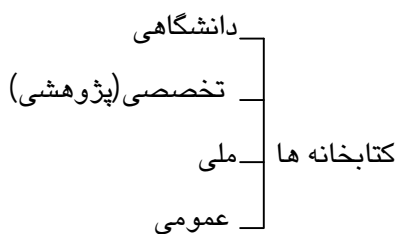
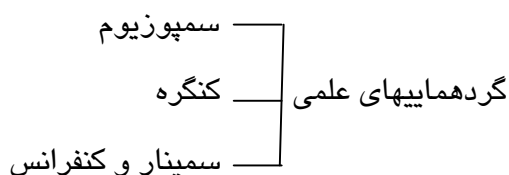
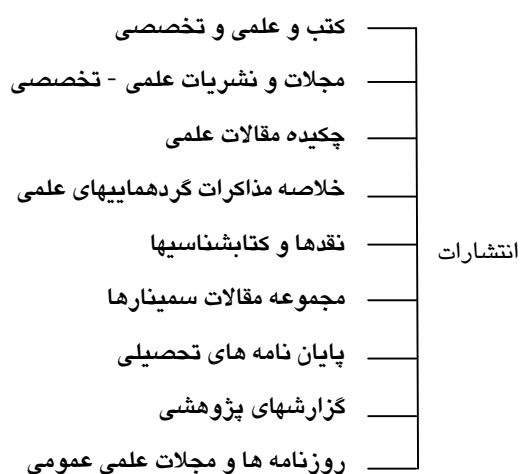
گفتیم که ارتباط علمی زیر مجموعه ای از ارتباط اجتماعی است از این رو می توانیم ارتباط علمی را فرایندی بدانیم که طی آن دونفر یا بیشتر - یا موسسات و انجمنهای علمی و پژوهشی - به تبادل افکار، آرا و نظریه های علمی و فنی می پردازند و این ارتباط را بر مبنای بکار گیری نمادهای ویژه - اصطلاحات کلیدی علوم - برقرار می سازند. به عبارت دیگر «ارتباط علمی فرایندی است که به موجب آن پیام های علمی از منابع به گیرنده انتقال می یابد و عناصر اصلی مانند هر شکل دیگر ارتباط عبارتند از منبع پیام، کانال ارتباطی، و گیرنده پیام. (ش 7، ص 214).

در واقع این الزام که علم نهادی اجتماعی و بین المللی بوده و نتایج و دست آوردهای علمی متعلق به تمامی افراد بشری است ایجاب می کند که دانشمندان آزادانه و بطور ارادی نتایج

پژوهش شان را به دیگران انتقال دهند و متقابلاً از دست آوردهای آنان بهره مند شوند. همانطور که در مقدمه گفتیم ارتباط علمی یکی از زمینه ها و شرایط توسعه علمی است، شاید به جرات بتوان گفت که ارتباط علمی و اطلاع رسانی علمی یکی از مهمترین شرایط و زمینه های توسعه علمی است چرا که بدون وجود ارتباط علمی، امکان انتقال دانسته ها و دستاوردهای علمی میسر نبوده رکود و سکون علمی حتی خواهد بود. در دنیای امروز دست زدن به هر گونه اقدام و بررسی و اعتکاف نیازمند انبوهی از اطلاعات علمی مدون و قابل دسترسی است. شاید به علت همین نقش مهم و اساسی اطلاعات و ارتباطات علمی در فرایند توسعه علمی است که کنفرانس سال 1979 سازمان ملل متحد پیرامون نقش علم و تکنولوژی برای پیشرفت اعلام کرد که علم و تکنولوژی را باید لازمه پیشرفت بشمار آورد و اطلاعات و ارتباطات علمی ابزار لازم چنین تحولاتی است.

بنابراین ارتباط علمی را می توان یکی از محورهای اساسی نهاد اجتماعی علم

1-1-2 مجاری ارتباط علمی رسمی

محسوب نمود که بدون وجود آن، امکان رشد و توسعه علوم منطقی خواهد بود در واقعه «از آنجا که یک عنصر اساسی در پیشرفت علم ترکیب ایده های است که تابحال وجود داشته اند، ارتباط موثر جزء غیر قابل چشم پوشی در فعالیتهای میان اهمیت، گسترش و توسعه علوم و تکنولوژی باافزایش روابط متقابل اندیشه ها و فعالیتهای علمی اشاره کرد، بدیهی است با افزایش شمار چنین ارتباطاتی، لزوم به کارگیری مجاری و کانالهای ارتباطی دقیق، صحیح، صریح، و سریع بیش از پیش ضروری می گردد. در این قسمت خود را به کانون بحث (مجلات علمی) نزدیک تر کرده و به تقسیم بندی مجاری ارتباط علمی می پردازیم؛

1-2 انواع مجراهای ارتباط علمی

مجاری ارتباط علمی را می توان به دو دسته رسمی و غیر رسمی تقسیم کرد :

- بانکهای اطلاعاتی
- مراکز اسناد و آرشیوها
- کارگاههای آموزشی و آزمایشگاههای علمی
- انجمنها و مؤسسات پژوهشی
- گروه های آموزشی دانشکده ها و دانشگاهها
- طرحهای پژوهشی گروهی

2-1-2 مجاری ارتباط علمی غیر

رسمی (کالج نامریی)

- ملاقاتهای شخصی و
- رویاری (چهره به چهره)
- نامه نگاری
- مذاکرات تلفنی
- مبادله نتایج پژوهشی و مطالب علمی؛ پیش از چاپ انتشار

(پیش چاپها PREPRINTS)

اکنون با محدودتر شدن حیطه بحث می توانیم نمودار زیر را برای تسهیل در باز شناخت قلمرو مورد بررسی ترسیم نمائیم؛

با این وصف، می توانیم مجلات علمی را به عنوان یکی از مجاری ارتباط علمی محسوب نماییم، بدین معنی که برای برقراری ارتباط علمی میان دست اندرکاران فعالیتهای علمی، به کارگیری مجلات علمی - با توجه به ویژگیهای

خاص آن - امری لازم و ضروری به شمار می آید. از این موضوع در بخش آخر مقاله به تفصیل سخن خواهیم گفت. نکته ای که ذکر آن به نظر می رسد اینست که پیدایش و رشد مجلات علمی به دو جناح و جریان وابسته است یکی به جناح مطبوعات (مجلات علمی در زمره مطبوعات محسوب می گردند) و دیگری به جریان رشد و توسعه علوم و فنون⁽³⁾. از این رو، بحث در باب مجلات علمی را باید در این دو حیطه پیگیری نمود، بدین معنی که باید دید تغییر و تحول مطبوعات از زمان شل گیری آنها تا بحال چگونه بر رشد و تحول مجلات علمی تاثیر گذارده اند. و نیز جریانات و تحولات علمی و فنی در سطح جهان چگونه تاثیری بر کم و کیف مجلات علمی باقی گذارده اند.

3. مطبوعات و مجلات علمی

1-3 تعریف مطبوعات

اگر چه در نگاه اول تعریف مطبوعات کار آسانی به نظر می رسد، اما متأسفانه تعریف دقیقی از مطبوعات جمهوری

اسلامی، مصوب مرداد 358، ارائه داده است را بیان می کنیم: «نشریاتی که به طور منظم و در مواقع معین با نام ثابت و شماره و تاریخ، چاپ و منتشر می شوند و اخبار و اطلاعات و دیدگاههای گوناگون در زمینه های اجتماعی و هنری را به آگاهی عموم می رسانند و از این راه به روشن ساختن افکار عمومی و بالا بردن سطح دانش در رشته خاص کمک می کنند». همچنین تعاریف مختلفی براساس ملاکهای نظیر فاصله انتشار، زبان انتشار، روش و موضوع، قطع، و غیره ارائه شده است.

2-3 ماهیت مطبوعات

در ماهیت مطبوعات نوعی دوگانگی به چشم می خورد، بدین معنی که ضمن آنکه مطبوعات نوعی تولید و محصول صنعتی است. فرآورده ای فکری و خدمتی اجتماعی نیز محسوب می گردد. «فی المثل می توان گفت که یک مجله، محصولی صنعتی است که تابع قوانین اقتصادی بازار می باشد و در عین حال آفریده ای فکری و جوابگوی نیازهای معنوی گروه خوانندگان خویش است»؛

برای ناشران خود صورت کالا دارد و مصرف کنندگان به عنوان نوعی سرویس یا خدمت از آن بهره می برند. این دو وجه تغییر ناپذیر و استوار باعث می شود که هر نوع تعریفی از مطبوعات با نوع ابهام و دوگانگی همراه باشد و این خود یکی از ویژگیهای مطبوعات است (ش 1، ص 23). مطبوعات ویژگی هایی دارد که هم نوعی محصول صنعتی تلقی می گردد و هم نوع خدمت اجتماعی، مهم ترین این ویژگی ها از این قرار است:

-مطبوعات در عین تولید انبوه، کالای بسیار کم دوام و زوال پذیرند زیرا مجله یا روزنامه ای که مشمول مرور زمان گردد ارزش و اهمیت بنیانی خود را از دست می دهد در حالی که بسیاری از صنایع به گونه ای طراحی می گردند که گذشت زمان در آنها تاثیر اندک و ناچیز به جای می گذارند؛

-مطبوعات تا حدودی شبیه نوعی بسته بندی اند چرا که کاغذ و مرکبی که خواننده می خرد در واقع روکش مطالب و موضوعاتی است که برایش جالب است، بدین خاطر خواننده پس مطالعه

مجله یا روزنامه، همچون قوطی یا کارتون بسته بندی، آنرا به دور می اندازد چرا که از محتوای آن استفاده کرده است. این ویژگی است که مطبوعات را بیش از پیش از حالت یک کالای صنعتی دور کرده به نوعی خدمت اجتماعی تبدیل می نماید چراکه مطبوعات بی آنکه از لحاظ مادی مورد استفاده قرار گیرند، ارزش خود را از دست می دهند؛

- افراد روزنامه ها و مجلات را فقط جهت سرگرمی و وقت گذارانی نمی خوانند بلکه ضمن خواندن اخبار و کسب اطلاعات و آگاهیهای لازم، خود را سرگرم کرده و اوقات فراغت خویش را پر می کنند. بنابراین مطبوعات می تواند کارکردهای متعددی داشته باشد.

اگر چه این ویژگیها سبب شده است تا تعیین مطبوعات به عنوان یک مالای صنعتی یا خدمت اجتماعی تا حد زیادی دشوار گردد، اما می توان تا حدودی انواع خدمات اجتماعی را که مطبوعات برافراد جامعه عرضه می کند برشمرد. توضیح این گونه خدمات اجتماعی تحت

عنوان «نقش و کارکرد مطبوعات» رساتر و دقیقتر خواهد بود.

3-3 نقش و کارکرد مطبوعات

به جهت آنکه از کانون بحث دور نشویم، تنها به برشمردن نقشها و کارکردهای مطبوعات بسنده کرد، علاقمندان را به منابع موجود ارجاع می دهیم. (4)

- نقش و کارکرد مطبوعات در خبررسانی؛
- نقش و کارکرد مطبوعات در اطلاع رسانی؛
- نقش و کارکرد مطبوعات در انجام فعالیتهای تبلیغاتی؛
- نقش و کارکرد مطبوعات در تفریح و سرگرمی؛
- نقش و کارد آموزشی و علمی مطبوعات؛
- نقش و کارکرد مطبوعات در روان درمانی؛
- نقش و کارکرد مطبوعات در شکل دهی به افکار عمومی؛
- نقش و کارکرد مطبوعات در ایجاد ارتباط اجتماعی؛
- نقش و کارکرد مطبوعات در توسعه اقتصادی، اجتماعی، سیاسی؛ و فرهنگی.

■ می توانیم مجلات علمی را بعنوان یکی از مجرای ارتباط علمی محسوب نماییم ، بدین معنی که برای برقراری ارتباط علمی میان دست اندرکاران فعالیتهای علمی ، بکارگیری مجلات علمی - با توجه به ویژگی های خاص آن - امری لازم و ضروری بشمار می آید.

■ مجلات علمی می توانند در یک رشته علمی حس وحدت پدید آورند و همه دست اندرکاران علمی یک رشته را به موضوعی خاص مربوط و متوجه سازند.

3-4 تاریخچه مختصری از مراحل

رشد و شکوفای مطبوعات

ظهور مطبوعات را نیز می توان واقعه ای اجتماعی دانست که برای پاسخ گوی به نیازهای خاص جوامع انسانی پا به عرصه حیات گذاشت. اگرچه سابقه روزنامه را به روم باستان نیز رسانه اند و اطلاع رسانی چارچیان و پیکهای پادشاهان را به نوعی از نیاکان روزنامه ها می دانند، اما روزنامه به شکل امروزی آن در قرن پانزدهم در اروپا متولد شد. برای تشریح دقیق تر تاریخچه مطبوعات در کشورهای غربی (و فهم تاثیر این روند بر ساختار مجلات علمی)، تاریخ مطبوعات این کشورها را

به 6 دوره تقسیم کرده ایم⁽⁵⁾ و در هر دوره به ویژگیهای خاص آن دوره (علل و شرایط رشد یا کندی سیر مطبوعات) اشاره می کند.

1-4-3 دوره تولد روزنامه ها

(قرن پانزدهم). ویژگیهای این دوره عبارتند از: الف. نیازهای جدید خبری بر اثر شرایط اقتصادی، سیاسی و فکری جدید (نظیر عطش کسب اخبار، وقوع رنسانس و رفرم، افزایش کنجکاوی های عمومی، کشفیات بزرگ، وسعت گرفتن افق فکری اروپائیان، پیشرفت مبادلات بانکی و بازرگانی، نیاز دولتها به ایجاد شبکه های خبری)؛ به و ایجاد مراکز پستی؛ ج. اختراع صنعت چاپ.

2-4-3 دوره پیشرفت و تنوع

مطبوعات در قرن هفدهم و هیجدهم. ویژگی های این دوره عبارتند از: الف. اعمال کنترل شدید سیاسی بر مطبوعات توسط دولتها؛ ب. همراه شدن اخبار روزنامه ها با تفسیر اخبار ومقالات اجتماعی و فرهنگی؛ ج. رشد مطبوعات بر اثر تخصصی شدن - زمینه های پیدایش

مجلات علمی تخصصی؛ د. تبدیل شدن مطبوعات به یک قدرت سیاسی و پیش گام اندیشه های آزادیخواهی.

3-4-3 دوره صنعتی شدن و

دموکراتیزه شدن مطبوعات از آغاز قرن نوزدهم تا سال 1871. شرایط و ویژگیهای این دوره عبارتند از: الف. عوامل سیاسی و اجتماعی (نظیر جلوگیری دولتهای استبدادی از رشد مطبوعات، وسعت و افزایش زمینه های انتخاباتی، پیشرفت پارلمانتارسیم، افزایش توجه عمومی به سیاست و مسائل سیاسی، رشد و تامین آموزش و افزایش میزان با سوادی، افزایش شهر نشینی، ارتقای سطح فرهنگ طبقات مرفه و توده های مردم، افزایش تنوع سلیقه های عمومی)؛ ب. عوامل اقتصادی (نظیر صنعتی شدن روشهای تهیه مطبوعات و گسترش حیطة آن که منجر به ارزان شدن و افزایش تیراژ روزنامه ها گردید و روزنامه به وسیله ای برای تمامی اقشار اجتماعی تبدیل شد، افزایش مشتری و کاهش قیمت و در نتیجه

گسترش بازار فروش مطبوعات)؛ ج. عوامل فنی (نظیر پیشرفتهای ماشین آلات و تکنیکهای صنعت چاپ، تحول حمل و نقل و ایجاد راه آهن و پست، تحول تکنیکهای اطلاعاتی و اختراع تلگراف نوری و الکتریکی)؛ د. تولد خبرگزاریها.

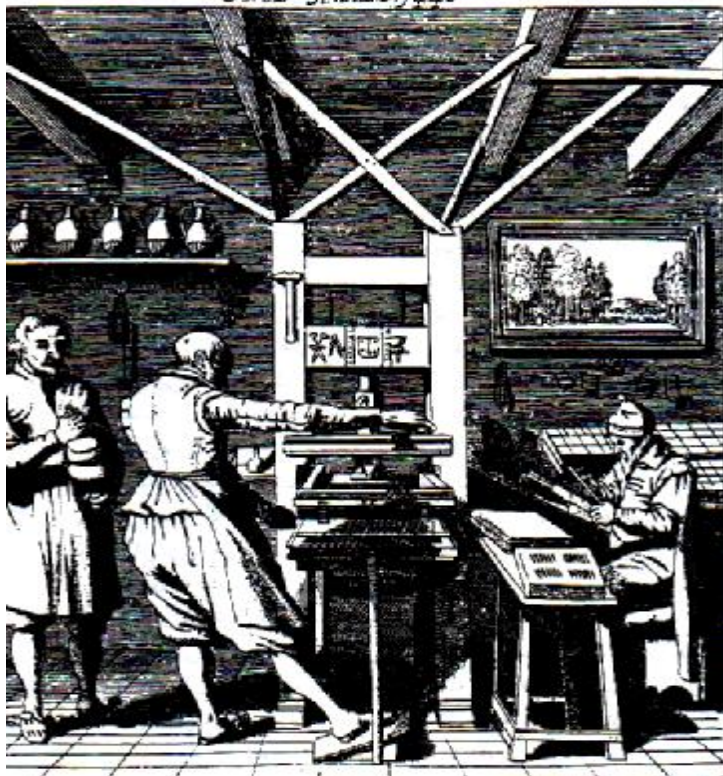
3-4-4 دوره رشد مطبوعات

مردمی با تیراژ وسیع (1871 م - 1914). ویژگیهای این دوره عبارتند از: الف. عوامل اقتصادی اجتماعی و غنی (نظیر تعمیم آموزش، دموکراتیزه شدن حیات سیاسی، شهر نشینی فزاینده، توسعه حمل و نقل وسایل مخابراتی، گسترش میدان خبری روزنامه، رشد کنجکاو خوانندگان، کاهش قیمت فروش، ارتقاء سطح متوسط زندگی توده ها، پیشرفت تکنیکهای چاپ)؛ ب. تغییر در محتوای روزنامه و افزایش تنوع آنها بر اثر گسترش کمی خوانندگان (و مسایلی نظیر شروع انجام تبلیغات در روزنامه ها، به کارگیری عکس و تصویر، گوناگونی فزاینده انواع نشریات یومیه و

روزنامه های مردمی و با کیفیت روزنامه های تخصصی، رشد مجلات ادواری؛ ج. تحول شیوه های روزنامه نگاری (و مسایلی نظیر جایگزینی روزنامه نگاری کرونیک⁽⁶⁾ توسط روزنامه نگاری گزارشی، توجه به سلیقه عمومی، بهره برداری از هیجان‌ات عمومی، درج اخبار ورزشی مطابق سلیقه ها خوانندگان، ایجاد صفحات تخصصی در روزنامه ها)؛ بود. رشد بازار خلر و پیشرفت خبرگزاریها.

■ در قرن هفدهم و هیجدهم است که نطفه مجلات تخصصی بسته می شود و زمینه های لازم برای پیدایش مجلات علمی فراهم می شود

TYPOGRAPHIA HARLEMI PRIMVM INVENTA
Circà Annum. 1440

5-4-3- دوره ی روزنامه های بزرگ (39-1919م). ویژگیهای این دوره عبارتند از: الف. تغییر در محتوا و عملکرد مطبوعات (و مسایلی نظیر به وجود آمدن نشریات ادواری بر اثر موفقیت مجلات مصور خبری یا تخصصی، رشد سریع شنوندگان رادیو آغاز فشار بر مطبوعات، سعی در افزایش تنوع محتوای مطبوعات و ارضای نیازهای خبری و کنجکاویهای عمومی خوانندگان در جهت رقابت با رادیو و باقی ماندن در عرصه حیات،

کاهش صفحات خبری و غیر سیاسی شدن نسبی روزنامه های پرتیراژ، ناتوانی مطبوعات در شکل دهی و هدایت افکار عمومی؛ ب. پیدایش ملیتهای گوناگون و متهم کردن اصول آزادیخواهی (و مسائلی نظیر پیدایش ملیتها بر اثر تنوع انتشارات و نیز تحولات سیاسی ناهماهنگ کشورهای غربی، به خطر افتادن اصول آزادی مطبوعات بر اثر پیدایش نظامهای استبدادی و اعتراض به قواعد لیبرالیسم کلاسیک در نظامهای دموکراتیک)؛ ج. مشکلات اقتصادی متمرکز (مسائلی نظیر افزایش ایجاد تمرکز بدلیل نابودی یا تعطیل عملی روزنامه های کم تیراژ در اثر رقابت روزنامه های پرتیراژتر، تشدید تمرکز به سبب رقابت ناشی از بحرانهای اقتصادی، کاهش ارزش پول و افزایش قیمت روزنامه ها، کاهش منظم فروش روزنامه ها، نابود شدن موسسات مطبوعاتی که وضع مالی خوبی نداشتند، بحران اقتصادی 1929-30 و کاهش درآمدهای تبلیغاتی)؛ د. تغییرات تکنیکی در صنعت چاپ نظیر استقرار ماشینهای چاپ روتاتیو، سرعت چاپ

تیپوگراف روزنامه ها، باقی ماندن فن حروفچینی سربی و پیشرفت فن چاپ عکس و افسست، پیشرفت در زمینه هلیوگراف و افزایش کیفیت چاپ عکس (رنگی)؛ ه. رشد و گسترش خبرگزاریها (تاسیس خبرگزاریهای اسوشیتدپرس در آمریکا، رویتر در انگستان، وهاوس در فرانسه)

6-3-4 دوره بعد از جنگ جهانی.

ویژگیهای این دوره عبارتند از: الف. ویژگیها جدید بازارمطبوعات (نظیر رقابت رسانهای خلری دیگر مثل رادیو و تلویزیون با مطبوعات، تکمیل روزنامه نگاری شفاهی و تصویری توسط روزنامه نگاری نوشتاری، تفسیر اخبار توسط روزنامه ها، درج اخبار محلی)؛ ب. پیشرفتهای تکنیکی و فشارهای فزاینده عوامل اقتصادی (توسعه و تکامل فن چاپ افسست و هلیوگراف که زمینه مساعدی برای نشر مطبوعات ادواری فراهم کرد، رواج حروفچینی اتوماتیک به برکت اختراع دستگاههای مخصوص، ارسال امواج تصویری از راه دور و

پیشرفت حروفچینی فتوگرافیک، افزایش هزینه های مالی موسسات مطبوعاتی بر اثر رشد فنی و تکنیکی، افزایش درآمدهای تبلیغاتی روزنامه ها تضاد میان طبیعت دوگانه روزنامه ها به عنوان خدمتی اجتماعی و تولیدی صنعتی؛ ج. توسعه محتوا و تنوع موضوعها (توسعه دایمی میدان خبری مطبوعات در ارتباط با کنجکاوهای رو به رشد عمومی و پیچیدگیهای جهان معاصر، از دست رفتن اهمیت نشریات یومیه به دلیل رقابت با مطبوعات ادواری تخصصی یا خبرنامه های عمومی و مجلات ماهانه، تغییر عادات مطالعه مردم در اثر رشد و گسترش تلویزیون).

3-5 تاثیرپذیری مجلات علمی و

تخصصی از روند رشد و تحول مطبوعات. با نگاهی به مراحل شش گانه رشد و تحول مطبوعات می توان چگونگی تولد و رشد روزنامه ها و مجلات ادواری علمی و تخصصی را ردیابی کرد.

از دوران دوم یعنی در قرن هفدهم و هجدهم که نطفه مجلات تخصصی بسته می شود و زمینه های لازم برای پیدایش مجلات علمی فراهم می شود. در دوره سوم با افزایش میزان سواد و شهر نشینی و تنوع سلیقه های عمومی گام دیگری در جهت رشد مجلات تخصصی (و مجلات علمی بعنوان یکی از انواع مجلات تخصصی) برداشته می شود. دوره چهارم یعنی از سال 1781 تا دوام تامین آموزش و رشد شهرنشینی، همراه با پیشرفت تکنیکهای چاپ و تغییر در محتوای مطبوعات، رشد مجلات ادواری را به دنبال داشت. از این دوره است که صفحات تخصصی در روزنامه ها به ظهور رسیده روزنامه های تخصصی رخ می نمایند. تغییر در محتوا و عملکرد مطبوعات در سالهای (39-919) به جهت رشد سریع شنوندگان رادیو و آغاز فشار بر مطبوعات و نیز رقابت سایر رسانه های خبری مثل تلویزیون با مطبوعات، راه را برای توسعه میدان موضوعی مطبوعات هموارتر کرده و مجلات علمی - تخصصی فراوانی برای ارضای نیازهای جدید خوانندگان

تحصیل کرده و طالب علم پا به عرصه حیات نهادند. به هر حال مجموعه ای از عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، و فنی تاثیر گذار بر روند مطبوعات، دست به دست هم دادند و بر تشکیل و رشد مجلات تخصصی (و از جمله مجلات علمی) اثر گذاشتند.

به تعبیری دیگر باید افزود که هر چند ویژگی های بنیادی مطبوعات (نظیر کثرت تعداد روزنامه ها و مجلات، انتشار منظم و دوره ای، قابلیت تکرار مطالعه مطالب و دوام داشتن پیامهای چاپی در مقابل زود گذر بودن پیامهای شفاهی و تصویری رادیو و تلویزیون، قدرت تجزیه و تحلیل اخبار و رویدادها، و از این قبیل سبب گردید تا مطبوعات غربی بتوانند در ابتدا بصورت رقابتی و امروزه به شکل همزیستی به سیر خود ادامه دهند، اما این رقابتها و همزیستیا مطبوعات را وادار کرد تا به تغییر محتوای مطالب و نیز تغییر گزینش پیامها و اخبار بپردازند، زیرا سرعت رادیو در انتقال اخبار و گویایی تصاویر تلویزیونی در بخش اخبار و تبلیغات تجاری، نقش خبر رسانی و تبلیغی روزنامه ها و مجلات را

کم کرد. از این رو مجلات و روزنامه سعی کردند تا ضمن درج تفسیر و تحلیل اخبار و رویدادهای سیاسی و تغییر دادن شکل روزنامه ها از حالت روزنامه های ملی کثیرالانتشار به روزنامه های محلی کم تیراژ، به سمت انتشار مطالب، موضوعات و مقالات تخصصی و اختصاصی در زمینه های مختلف ورزشی، هنری، ادبی، سیاسی، اقتصادی، علمی، بانوان، کودکان و غیره روی آوردند. در این میان مجلات علمی نیز از این موج و حرکت در امان نماندند. و از تغییر و تحولات مذکور تاثیر پذیرفتند بدین ترتیب حرکت موج و تحول زای مطبوعات، بر شکل و تحول مجلات علمی و تخصصی موثر واقع شد

4. جریان رشد و توسعه علوم و

تاثیر آن بر مجلات علمی.

دومین عامل تاثیر گذارنده بر رشد و تحول مجلات علمی، وسعت و گستردگی فعالیتهای علمی و پژوهشی در کشورهای غربی بود. بدین معنی که گسترش فعالیتهای علمی در این کشورها نیازمند مجرای ارتباطی ویژه ای بود تا ضمن

درج و نشر تازه ترین دستاوردهای علمی و پژوهشی، وسیله ای برای ارتباط علمی دانشمندان، پژوهشگران و متخصصان باشد. چرا که با رشد سریع علم و فن، الگوهای ارتباطی گذشته کارایی کافی نداشت و باید طرحی نو در این زمینه در انداخته می شد. در واقع «یکی از ابتکارات مهم اجتماعی در اوایل دوران جدید علم، ایجاد انجمنها و مجلات علمی در سطح منطقه ای، ملی و بین المللی به عنوان وسایلی برای انتقال سریعتر و فراگیرتر آثار علمی به اجتماع دانشمندان بود...» (ش 3، ص 40)

شکل گیری و رشد مجلات علمی در این کشورها را می توان تابعی از قانون عرضه و تقاضای علمی محسوب نمود، چرا که عرضه فراوان دستاوردهای علمی و تقاضای طالبان علم و دانش، نقش مهمی در رشد کمیت و کیفیت مجلات علمی - در جهت پاسخگویی به نیازهای علمی و پژوهشی رو به تزاید - ایفا کرد. تاریخ چند سده پیش کشورهای غربی، نشانی از فاصله و شکاف دانشمندان با یکدیگر و با جامعه داشته و جدایی نسبی علوم عملی و نظری را بیان

می کند. «تا پیش از نیمه دوم قرن هفدهم میلادی، انتشار نوشته هایی در قالب مجله یا نشریه ادواری مرسوم نبود. علم عمدتاً در میان جامعه دانشمندان محصور بود و ارتباطات علمی از راه نامه نگاری، دیدار، شرکت در جلسات مباحثه و تدریس و نهایتاً خواندن کتابهای موجود صورت میگرفت... اما در چنین وضعیتی نیز، درجه رشد فرهنگی و علمی جوامع نیاز به گسترش ارتباطات علمی را مهم و ضروری می کرد و خود این ارتباطات بر پیشرفتهای علمی و فرهنگی می افزود.» (ش 9، ص 32) تحول علمی و فنی غرب که به دگرگونی ساختارهای اقتصادی - اجتماعی این کشورها منجر گردید، اهمیت ارتباط سریع علمی و انتقال اطلاعات روآمد را مضاعف کرد. در چنین شرایطی نشریات و مجلات به عنوان مجاری پذیرفته شده و رسمی ارتباط علمی دانشمندان، مورد قبول و استفاده جامعه علمی قرار گرفت و از این پس انجمنهای علمی برای انتقال اطلاعات و تبادل نظر بین همکارانشان و نیز به عنوان نشانه ی حضور و

فعالیتشان دست به انتشار مجلات علمی و پژوهشی زدند.

رشد همگام و موازی مجلات علمی با توسعه علمی - پژوهشی امروزه از سرعت حدت بیشتری برخوردار است و در سراسر جهان - خاصه در کشورهای توسعه یافته - شاهد انتشار عناوین فراوان متنوع مجلات علمی هستیم، به گونه ای که فی المثل در آمریکا و فرانسه به ترتیب 9 هزار و 2 هزار عنوان علمی طی یکسال منتشر می گردد همچنین آمارها نشان می دهد که در سال 1370، حدود 162 عنوان مجله علمی در ایران به چاپ رسیده است.

5- ویژگیها، نقش و جایگاه مجلات علمی

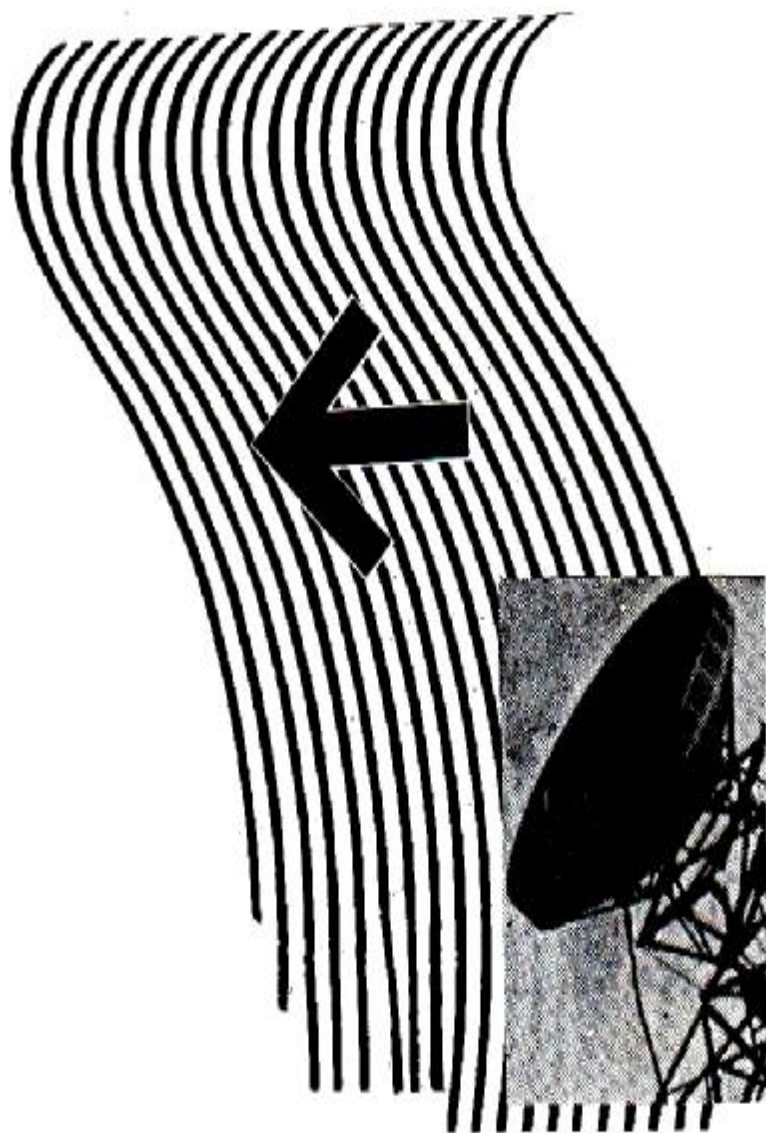
5-1 تعریف و ویژگیهای مجلات علمی برای ارائه تعریفی از مجلات علمی لازم است در ابتدا تعریفی از مجله ارائه کنیم «مجله عبارت است نشریه است با عنوان مشخص که به صورت شماره ها یا جزوه های پیاپی معمولاً با فاصله زمانی منظم و با مدت نامحدود منتشر می شود و حاوی مقالاتی درباره

موضوعهای مختلف از نویسندگان مختلف است. مجله می تواند به مبحثی خاص محدود باشد (تخصصی) با دارای مقالات و موضوعاتی در زمینه های متنوع باشد (گوناگون و عمومی)»

با پذیرش این تعریف از مجله، باید خاطر نشان کرد که موضوعات یک مجله می تواند شامل مسائل گوناگونی نظیر امور داخلی، امور بین المللی، امور اقتصادی و مالی، امور اجتماعی، امور دفاعی و نظامی، امور آموزشی و مسائل فرهنگی، ادبیات و هنرها، علوم پزشکی، فنون و علوم عملی، ارتباطات و حمل و نقل، وسایل خبری، جهانگردی، امور مذهبی، ورزش، امور بانوان، مطالب کودکان، زندگی عملی و روزانه، فعالیتهای اجتماعی و محافل و مجالس، سرگرمیها و تفریحات، حوادث گوناگون، امور قضایی و حقوقی، و نظایر اینها باشد. هر مجله ای می تواند چند دسته از موضوعات فوق را در شماره های فوق خود مورد بحث و بررسی قرار دهد با اینکه بر روی یکی از موضوعات مذکور مثلاً امور اقتصادی یا ورزشی متمرکز

■ رشد همگام و موازی مجلات علمی با توسعه علمی - پژوهشی امروزه از سرعت وحدت بیشتری برخوردار است و در سراسر جهان - خاصه در کشورهای توسعه یافته - شاهد انتشار عناوین فراوان و متنوع مجلات علمی هستیم، به گونه ای که فی المثل در آمریکا و فرانسه به ترتیب 9 هزار و 2 هزار عنوان علمی طی یک سال منتشر می گردد.

گردد که در این صورت به مجله ی تخصصی بدل خواهد شد. مجلات علمی از این دسته اند، یعنی مجلاتی که به صورت تخصصی و متمرکز، بر محور موضوعات و فعالیتهای علمی و پژوهشی سازمان یافته اند. به تعبیری دیگر مجلات علمی «مجلات هستند که مطالب بدیع و تازه علوم را منتقل می نمایند و یا روش خاص آن را بیان می کنند. به طور کلی مجله علمی یک نگرش جدیدی نسبت به علوم و آینده آن دارد، و به زعم اکثر صاحب نظران، مجله علمی را باید مجموعه دانستنی ها و معارف جامعه دانست که به طور تخصصی و آکادمیک به انتقال آنها می پردازند.» (ش 6، ص 15). درست به همین معناست که مجلات علمی و عمومی در مقابل مجلات علمی و عمومی تخصصی قرار می گیرند. پسوند عمومی دو معنا را به ذهن متبادر می کند؛ یکی اینکه مجلات علمی - عمومی، در زمینه ای خاص و تخصصی نبوده و از تمامی شاخه های علوم بحث می کنند و سیمایی عام از دانش روز ترسیم می نمایند. و دیگر اینکه مجلات علمی، قابل استفاده برای

تمامی تحصیلکردگان و علاقمندان است و نه منحصر به قشر خاصی از تحصیلکردگان، یعنی متخصصان و اهل فن. بدین معنی که مطالب آن به گونه ای است که عموم تحصیلکردگان به شرط داشتن زمینه های لازم می توانند از آن استفاده کنند. این در حالی است که مجلات علمی - تخصصی به گونه ای نوشته می شوند که عمدتاً به کار متخصصان و پژوهشگران هر رشته خاص می آیند. برای به دست دادن تعریفی دقیق تر از مجلات علمی، ویژه گیهای زیر را برای آن بر می شمیریم:

1- مجلات علمی - تخصصی سعی دارند تا آخرین دست آوردهای علمی و جدیدترین یافته های پژوهشی را در کوتاهترین زمان ممکن منتشر کنند؛

2. اینگونه مجلات نظر به سرعت انتشار (فواصل کوتاه برای انتشار مطالب نسبت به سایر مجاری ارتباط علمی مثل کتاب) و نیز ادواری بودن در بین دست اندکاران فعالیتهای علمی و پژوهشی در جهت نشر سریعتر یافته ها از جایگاه ویژه ای برخوردارند؛

3. این مجلات عهده دار وظیفه اطلاع رسانی علمی در سطح ملی و بین المللی هستند و بعنوان یکی از مجاری ارتباطات علمی محسوب می گردند؛

4. مجلات علمی - تخصصی موضوعات و مطالب خود را با زبان ویژه علمی (فرمولها، تئوریها، علائم اختصاصی علمی مفاهیم کلیدی و...) - که عمدتاً در میان پژوهشگران و متخصصان قابل فهم و استفاده است - منتشر می کنند.

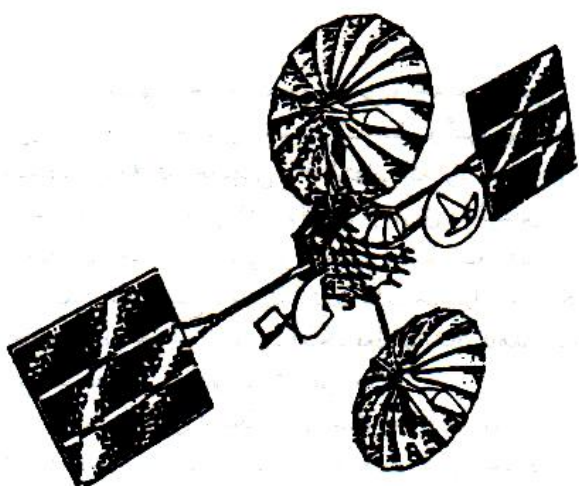
5. با توجه به کم بودن تعداد مخاطبین هر یک از مجلات علمی - تخصصی (بوژه در کشورهای در حال توسعه که هنوز تعداد متخصصان و پژوهشگران در کل جمعیت رقم پائینی را نشان می دهد) تیراژ اینگونه مجلات، کمتر از مجلات عمومی و علمی عمومی است؛

6. این مجلات، در شرایط مختلف اقتصادی و اجتماعی وسایل و ابزار موثری برای طرح و پردازش مسائل و موضوعات ضروری و قابل استفاده برای جامعه هستند دانشمندان طراز اول و صاحب ایده های جدید با انتشار

مقالات خود در اینگونه مجلات می توانند اهمیت و گستره موضوع و مطلبی خاص را به جامعه علمی گوشزد نمایند تا در فرایند ارتباط اجتماعی دانشمندان با جامعه و مسئولین اجرایی، این موضوعات را مورد بحث و بررسی قرار گیرند؛

7. ارزان تر بودن نسبی قیمت این گونه مجلات نسبت به کتب علمی - تخصصی و برخی دیگر مجاری ارتباط علمی از یک طرف، و اشتراک این مجلات توسط کتابخانه های دانشگاهی و تخصصی از سوی دیگر سبب می گردد تا محققان و پژوهشگران با سهولت بیشتری مطالب علمی و تخصصی خود را در آنها به صورت مداوم و مستمر بهره برداری کنند.

با توجه به ویژگیهای مذکور می توان گفت که با «مجلات علمی - تخصصی یکی از کانالهای برقراری ارتباط علمی اند که با استفاده از زبان ویژه علمی، پژوهشگران و دست اندرکاران فعالیتهای علمی را از جدیدترین و معتبرترین دستاوردهای علمی و پژوهشی آگاه نمود. و نظر به سرعت انتشار و ادواری

بودنشان، نقش و کارکرد ویژه ای در فرایند اطلاع رسانی علمی ایفا می نمایند.»

2- نقش و جایگاه مجلات علمی و

تخصصی

قرن بیستم را با نامها، مشخصات و عناوین گوناگونی از قرن گذشته تاریخ اجتماعی انسانها متمایز می کنند؛ عناوینی نظیر عصر اتم، عصر فضا، عصر الکترونیک و انفورماتیک، عصر ارتباطات و اطلاعات، و غیره. به نظر می رسد در میان این عناوین، عصر ارتباطات و اطلاعات اسمی است با مسما که در دهه چهارم این قرن رونق بیشتری می گیرد. رواج و کاربرد واژه های نظیر انفجار اطلاعات، اشباع

اطلاعات، آتشفشان اطلاعات و... همگی نشان از تراکم داده ها و اطلاعات (علمی، صنعتی، فنی، مدیریتی و سازمانی، اقتصادی، سیاسی و نظایر) اینها دارند. حجم داده ها و اطلاعات چنان وسعت و گسترشی پیدا کرده که متخصصان علم اطلاع رسانی را به فکر راهی برای جلوگیری از انفجار اطلاعاتی واداشته است. بدیهی بست که پیدایش و گسترش این حجم وسیع از اطلاعات، حاصل ارتباط اجتماعی (در ابعاد علمی، فنی، اقتصادی، سیاسی و غیره) میان صاحب نظران و متخصصان زمینه های گوناگون اجتماعی است.

برای انتقال این حجم وسیع اطلاعات لازم است مجاری ارتباطی ویژه ای وجود داشته باشند. این مجاری بر حسب ماهیت موضوع ارتباطی (علمی، فنی، اقتصادی، سیاسی و غیره) می توانند از ویژگیها و کارکردها و جایگاه متمایز و متفاوتی برخوردار باشند. اما در حوزه بحث ما، یعنی ارتباط علمی می توان از کتب، گزارشات، مجلات، گردهماییها، مجموعه مقالات گردهماییها، کتابخانه ها و بانکهای اطلاعاتی، مراکز

اسناد و آرشیوها، کارگاه ها و آزمایشگاههای علمی، و کالج های نامریی به عنوان مهمترین مجاری ارتباطی نام برد. هر کدام از این مجاری، بر حسب نوع و ماهیت خود، دارای ویژگیها و کارکرد خاص خود هستند که این امر میزان دسترسی و کارایی آنها را کاهش یا افزایش می دهد.

از آنجا که برای پیشرفت و توسعه علمی، وجود فرایند ارتباط علمی از بحث های ضروری و جدانشدنی نهاد اجتماعی علم است، وجود این مجاری ارتباطات و اطلاع رسانی علمی اجتناب ناپذیر می نماید، منتها باید دانست که در شرایط اقتصادی - اجتماعی و علمی مختلف، کدام یک از این مجراها کارایی بیشتری دارد. «برای آگاه ماندن و همراه رفتن در هر یک از شاخه های علم، یعنی برای اینکه دانشمند بتواند ایده های جدیدی را بیاموزد که برای یافتن ایده باز جدیدتر می تواند مورد استفاده قرار گیرد، امروزه یک دانشمند شاغل بایستی بخش مهمی از وقت خود را صرف مطالعه مجلات حرفه ای کند، تعدادی را دقیقاً مطالعه کند و به بررسی اجمالی

سایر مجلات اکتفا نماید. علاوه بر مطالعه مجلات، دانشمندان در جلسات و انجمنهای حرفه ای چه رسمی و چه غیر رسمی به رابطه می پردازند. در اینجا نیز با پیشرفت علم و گروههای تخصصی هم سطح، مجلات تخصصی و فعالیت هایی که ارایه می شوند افزایش یافته اند (ر.ک به بخش 4) و بالاخره از طریق ملاقاتهای غیر رسمی، نامه نگاری ها، مذاکرات تلفنی و مطالب تکثیرشده قبل از چاپ، دانشمندان سعی بلیغ دارند تا ارتباط موثر خود را با همدیگر حفظ کنند، زیرا در غیر این صورت آهنگ فعالیت هایشان کاهش یافته و یا حتی متوقف می شود.» (ش 3-ض 40).

در میان مجاری ارتباطی علمی مذکور در فوق (ر.ک به بخش 1-2)، انتشارات علمی از نقش و جایگاه ویژه ای برخوردارند. چرا که اگر چه بشر ابتدایی با انتقال شفاهی و سینه به سینه دانسته ها و معارف اندک خویش، سعی در حفظ اطلاعات و به کارگیری آن توسط نسلهای بعد داشت، اما ضعف بشر ابتدایی در مقابل حوادث طبیعی به همراه آفت فراموشی و تحریف، مانع از

انجام صحیح این فرایند می شد. اختراع خط نقطه عطفی در تاریخ تمدن بشر محسوب می گردد از این جهت که انتقال کتبی دانسته ها و معارف بشری رامسیر ساخت، در واقع با اختراع خط و سپس

■ مجلات علمی در فواصل معین و نظم به چاپ و انتشار آخرین دستاوردهای علمی می پردازند، این امر سبب می گردد تا درج و انتشار منظم یافته های علمی توسط پژوهشگران تسهیل شود و نیز پی جویی موضوعات علمی روز و مورد علاقه مخاطبان فراهم باشد.

کاغذ، علوم آن روز قابلیت انتقال دقیقتر و جاودانه تر یافته و اندک معلومات بشری با دقت بیشتری ثبت و ضبط گردید. اگرچه خط و کاغذ انتقال اطلاعات علمی را تسهیل کرده بود و دانشمندان بزرگی هم در دوران قدیم و میانه ظهور کردند، اما تا اختراع دستگاه چاپ، علم بیشتر نقش فعالیت اختصاصی را داشت و مختص به طبقه ی خاص از اجتماع (اشراف و نجباء و متمولین) بود. اختراع صنعت چاپ در قرن پانزدهم که امکان تکثیر و بازیافت سریع نوشته های علمی را فراهم ساخت، نقطه ی عطفی در رشد انتشارات علمی بود. با اختراع صنعت

چاپ، کتب دست نوشته و خطی که به چند نسخه محدود می شد، در نسخ بیشتری تکثیر شد و بدین ترتیب در ایجاد ارتباط علمی بیندانشمندان و دست اندرکاران فعالیتهای علمی با یکدیگر و با مردم، تسهیلات ویژه ای فراهم آمد. با وجود این دانشمندان تا اوایل قرن حاضر منتظر ماندند تا با تکمیل دستگاههای چاپ شاهد تیراژ میلیونی کتب باشند.

اگرچه در دهه های اخیر پیشرفتهای انفورماتیک گوی سبقت را از چاپ ربوده است و تکنیکهای خاص و جدیدی در عرصه ی اطلاعات و ارتباطات علمی ظاهر گردیده، هنوز انتشارات چاپی علمی _ (کتب، مجلات، گزارشات علمی و غیره) از مهمترین مجاری ارتباط علمی اند و (این موضوع به ویژه در کشورهای که از لحاظ صنایع سخت افزاری و نرم افزاری کامپیوتری در وضعیت مناسب کمی و کیفی قرار ندارند مصداق دارد). اهمیت انتشارات چاپی متکی تر مزیتهای ویژه ای است که نسبت به انتشارات غیر چاپی دارند و از مهمترین مزیتهای انتشارات چاپی علمی،

امکان مطالعه و بررسی مکرر آنها و نی سهولت دسترسی بدانهاست. همچنین انتشارات علمی چاپی می تواند به عنوان یکی از ملاکهای ارتقای سطح تحصیلات دانشگاهی و ارزیابی میزان توان علمی دانشمندان و موسسات علمی به کار رود، «علماء و بویژه آنهایی که در دانشگاه هستند. به اهمیت روزافزون مقدار انتشارات خود در ارتقا و مرتبه دانشگاهی آشنایی دارند. در دانشگاههای امریکا این موضوع را در قالب طنز آمیز چاپ کردن یا مردن (publish or perish بیان می دارند» (ش7، ص 219) به بیانی واضحتر می توان، گفت که کار چاپی، کلیدی برای تولید و اشاعه دانش، زندگی فعال، و توسعه صنعت پیشرفته است. زندگی فعال، و توسعه صنعت پیشرفته است. کتب، مجلات، گزارشات و دیگر مواد خواندنی برای تحقیق و آفرینش فرهنگ علمی و اجتماعی، در کانون نظام تعلیم و تربیت قرار می گیرند. در میان انتشارات علمی، مجلات علمی - تخصصی دارای ویژگیهای خاصی اندک آنها را از سایر انتشارات علمی مجزا و متمایز می کند. در اینجا به

پنچ ویژگی مهم مجلات علمی که سبب تمایز و اهمیت آنها شده اشاره می کنیم که ویژگیهای اول و دوم و پنجم مختص مجلات علمی است و در ویژگیهای سوم و چهارم، کتاب رقیب یا شریک مجلات علمی به حساب می آید:

1. اولین ویژگی مجلات علمی سرعت انتشار آنهاست، بدین معنی که مجلات علمی در فواصل کوتاهتری از کتاب و برخی گزارشات علمی منتشر میگردند، از این رو اهمیت ویژه ای در انتشار سریعتر دستاوردهای علمی دارند. این نقش مجلات علمی، خصوصا در رشته های علوم پایه و کاربردی، از برجستگی و اهمیت بیشتری برخوردار است چرا که در این حوزه های علمی، پیشرفت و رشد علمی سریعترا از حوزه علوم انسانی و اجتماعی است و لزوما دستاوردهای علمی باید هر چه سریعترا منتشر گردند. به عبارت واضحتر، در رشته های علوم انسانی و اجتماعی دانشمندان و پژوهشگران حاصل چندین سال تلاش و تحقیق خود را در یک کتاب به چاپ می رسانند - آنها برای این کار فرصت کافی دارند. اما ماهیت رشته های علوم پایه و

کاربردی، و تمایل دانشمندان و پژوهشگران به پیشی گرفتن در ثبت یک اختراع یا ارائه نظریه ای علمی، موضوع اولویتها در علوم و هنجارهای رفتاری مربوط به آن) مستلزم آن است تا یافته های علمی و پژوهشی هر چه سریعترا انتشار یابند و این نقشی است که بیشتر از مجلات علمی بر می آید تا کتاب یا گزارشهای علمی؛

2. دومین ویژگی این مجلات، ادواری بودن آنهاست. مجلات علمی در فواصل معین و منظم به چاپ و انتشار آخرین دستاوردهای علمی می پردازند، این امر سبب می گردد تا درج و انتشار منظم یافته های علمی توسط پژوهشگران تسهیل شود و نیز پی چوبی موضوعات علمی روز و مورد علاقه مخاطبان فراهم باشد؛

3. ویژگی سوم مجلات علمی تنوع کمی و کیفی آنهاست. در هر یک از رشته های علوم (رشته های اصلی و فرعی) مجلات علمی متعددی با کیفیتهای گوناگون منتشر می شوند. این تنوع کمی و کیفی سبب جذب علاقمندان خاصی به این نشریات میگردد، چراکه نظر به

تخصصی بودن این مجلات و محدود بودن حوزه مود بررسی آنها، هر کدام، مخاطبان ویژه ای را برای خود جمع میکنند که این خود امتیازی مهم برای این مجلات است. بدین معنی که هنگامی که مخاطبان در می یابند. مجلاتی درباره منافع حرفه ای، علایق علمی، رشته تخصصی، نقاط ضعف و سستیها و سایر مسائل مورد علاقه آنها منتشر میگردد از این مجلات استقبال خواهند کرد زیرا این مجلات همچون آینه ای بزرگ جلوه ای مهم از شخصیت خوانندگان را به خودشان نشان می دهند. بدین ترتیب رشته الفت و علاقه خاصی بین مخاطبان و مجلات علمی به وجود می آید که این علاقه و تمایل، در بین دانشمندان و پژوهشگرانی که جریانات علمی و حرفه ای رشته تخصصی خود را زیر ذره بین دارند از شدت بیشتری برخوردار است؛

2. چهارمین ویژگی مجلات علمی، ارزیابی تواناییهای علمی پژوهشگران و دانشمندان رشته های مختلف علوم است. «در واقع تعداد آقار (و مقالات علمی) که یک نفر منتشر می کند - و عمدتا در

مجلات علمی به چاپ می رسند - معمولا به عنوان ضابطه ای در جهت ارزش علمی او مورد قبول قرار میگیرد. این چنین واقعیتی حتی در برخی وارد سبب می گردد که افراد صرفا برای دستیابی به قضاوت مزبور، دست به تالیف بزنند و چه بسا که آثار ارزنده ای نیز از این رهگذر به وجود آید - به تازگی در خیلی از کشورهای دنیا، با گسترش نظام مبتنی بر اعطای اعتبارات پژوهشی و نیز کمکهای مالی دولت برای انجام تحقیق، عملا این ضرورت مطرح شده است که افراد برای دریافت مستمر کمکهای مالی پژوهشی، دست به نشر مقاله، گزارش یا کتاب بزنند.» (ش 7، ص 221)؛

5. آخرین ویژگی مهم مجلات علمی، سمبلیک بودن آنهاست. بدین معنی که انجمنهای علمی و موسسات پژوهشی دولتی یا خصوصی و دانشگاهها، جهت ابراز وجود و ظهور علمی خود، و نیز معرفی دستاوردهای علمی سازمانهایشان، دست به انتشار مجلات علمی - تخصصی می زنند، که در واقع این مجلات نماد و نشانه ای از وجود یک مرکز آموزشی یا پژوهشی است.

مجلات علمی که توسط این مراکز در یک رشته علمی خاص انتشار می یابند، عمدتاً به چاپ مقالات اعضای مرکز خود یا سایر پژوهشگران وابسته می پردازند تا از این رهگذر، ضمن تثبیت موجودیت علمی شان، گزارشی از نتایج و دستاوردها و فعالیتهای علمی و پژوهشی انجام یافته در مرکز خود ارائه داده و به فرایند ارتباط علمی کمک نماید که این امر نهایتاً به نشر علم و توسعه علمی مدد می رساند.

با توجه به ویژگیهای مذکور می توان گفت که مجلات علمی تخصصی دارای نقش و جایگاه ویژه ای در میان سایر مجاری ارتباط علمی بوده و نیز به عنوان یکی از شاخصهای توسعه یافتگی علمی محسوب می گردند، در یک جمع بندی و ارزیابی کل باید افزود که این مجلات نقش فعال در نشر دارند؛ تولید آنهاست به کتاب ارزانتر و اغلب متناسب با قدرت خرید علاقمندان دانش بوده و توزیعشان نیز از کتاب آسانتر است. این مجلات تبادل سریع دانش را میسر ساخته و برخی از آنها در سطح بین المللی عهده دار این نقش می شوند.

مجلات علمی می توانند در یک رشته علمی حس وحدت پدید آورند و همه دست اندرکاران علمی یک رشته را به موضوعی خاص مربوط و متوجه سازند. بدیهی است این مجلات نمی توانند مانند کتابها تحلیلهای ی را به دست دهند. مقالات کوتاه عمدتاً به تبادل افکار و نوآوری کمک می کنند. مجلات علمی تبادل اطلاعات مربوط به پیشرفتی را که در زمینه ای علمی در جریان است، بررسی و نقد کتاب را که در ایجاد استانداردهای علمی و آگاهی در مورد کتابهای جدید جنبه اساسی داد میسر می سازند. نهایت اینکه، مجلات علمی می توانند بحث علمی و گفتگوی دائمی را به طریقی، می کنند که کتاب کمتر می تواند. این مجلات در عین حال می توانند زمینه های علمی را تازه و باز نگریسته نگه دارند.

دارا بودن نقشهای متنوع و متعدد توسط مجلات علمی که در فرایند ارتباط علمی ضروری و حیاتی اند، به این مجلات جایگاه و منزلت ویژه ای در میان مجاری ارتباط علمی (و گروه انتشارات علمی) بخشیده است. این

2. آلبر، پیرو فرناندوترو تاریخ مطبوعات جهان، ترجمه دکتر هوشنگ فر خجسته، تهران: پاسارگاد، 1362.
3. توکل، محمد. جامعه شناسی علم. تهران. نص. 1370.
4. ساروخانی، یاقر. جامعه شناسی ارتباطات. تهران: اطلاعات، 1367.
5. معین، محمد، فرهنگ فارسی، ج اول.
6. کیهان، علی اصغر. بررسی عوامل موثر برانتشار نشریات علمی در ایران، پایان نامه مقطع کارشناسی ارشد جامعه شناسی، تهران: دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، 1370.
7. محسنی، منوچهر. مبانی جامعه شناسی علم، تهران: طهوری، 1372.
8. معتمدنژاد، کاظم. وسایل ارتباط جمعی، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی. ج یکم، 1371.
9. میرزایی، علی و توفیق حیدرزاده. «مجله های علمی عمومی، وسیله ای برای ترویج علم» دانشمند. س 29. ش 3، خرداد 1370.

جایگاه و منزلت ویژه، به نوبه خود به تقویت نقش و اهمیت این مجلات کمک می کند و مکان والایی برای آنها در میان مجاری ارتباطی پدید می آورد.

یادداشتها

1. فهرست منابع مورد استفاده با ذکر شماره منبع در انتهای مقاله آمده است.
2. در تعریف جامعه شناختی از گروه و جامعه، عنصر مهم و اصلی، عنصر روابط متقابل اجتماعی است.
3. با شدت یافتن رشد و توسعه علوم و فنون، انجام تغییرات و تحولاتی در ساختار مجلات علمی لازم و ضروری به نظر می رسد.
4. علاقمندان به منابع شماره 1، 4 و 8 مراجعه کنند.
5. از کتاب تاریخ مطبوعات جهان اثر پیاآلبر و فرناندوترو تلخیص شده است ص 196-10.
6. مقاله و مطلبی که معمولاً هفته ای یک بار درباره مسائل مختلف چاپ می شود.

منابع

1. آلبر، پیرو، مطبوعات ترجمه فضل اله جلوه، تهران، سازمان انتشارات آموزش انقلاب اسلامی، 1368.